

Száz év huszonhat magyar regénye

Eötvös Károlytól Szilágyi Istvánig

Talán még a vérbeli olvasók, az igazi irodalomértők között is kevesen vannak, akik kifejezetten szeretnek műelemző kritikákat olvasni. A valódi kritika, vagyis az elmélyülten és körültekintően analizáló könyvismertetés csakugyan nem populáris műfaj, inkább a bennfentesek, a szakmabeliek olvasmánya. Ugyanakkor létezik a műfajnak egy népszerűbb, könnyebben fogyasztható változata is, amit – az egyszerűség kedvéért – nevezünk reflexív kritikának. Az ide sorolható írások természetesen a kiválasztott könyvről, színdarabról, annak előadásáról szólnak – olykor inkább azt használják ürügyül, kiindulópontul –, de szerzőjük kevésbé a tetet öltött művet vagy a megszületett előadást elemzi, inkább arról mesél, ami a szóban forgó alkotásról eszébe jut. Nos, Lukáts János *Könyvekrül* című kritikai válogatásának darabjai – a legszerencsésebb módon – éppen félúton vannak az elmélyült elemző és az úgynevezett reflexív kritika között.

Lukáts János remek arányérzékkel találta meg azt a harmonikus megoldást, hogy érdemben szóljon az irodalmi alkotásokról, mégse keltse a tudálékos elemző, a tanárosan magyarázó irodalmár benyomását. Ugyanakkor messze elkerüli a tárgytól elkalandozó, inkább elménckedő vagy sztorizó kritikus pózát is. Mint egyszerű „magánolvasó” jelenik meg a kötet lapjain, aki behatóan ismeri az elemzendő művet, és ezt a műismeretet némiképp az olvasótól is elvárja, így tehát a közös tudás matériájától elrugaszkodva asszociálhat a művel kapcsolatba hozható fontos vagy érdekes kérdésekre. Hangsúlyozandó: nem elkalandozik, hanem reflektál, asszociál a művel kapcsolatba hozható kulturális kérdésekre. Ő a töprengő, a művek fölött tűnődő értelmiségi magánvéleményét fogalmazza meg a XX. század klasszikus magyar prózájáról. A nagy tudású civil érdeklődő nyilatkozik meg, aki tipikus értelmiségi attitűddel nyúl a művek után. Azaz nem elégszik meg a mű által kiváltott esztétikai élmény, a katarzis, netán a „mondanivaló” rögzítésével, az „írói üzenet” megfogalmazásával, de ki-kitekint a mű keletkezésének korára, társadalomtörténeti kontextusára, szerzője életrajzára, kora tudományosságára és sok minden másra, ami érdemben összefüggésbe hozható a bemutatandó alkotással. Érdekli a mű alkotójának személyisége, alkotáslélektana; a meseszöveg milyensége mellett eltöpreng az adott korszakon, az író motíváló tényezőikön; a lélek- és jellemábrázolás kapcsán utat keres a bevonható pszichológiai ismeretek felé, rávilágít a kortörténet motívumaira, a mögöttes társadalompolitikai tényezőkre. Vagyis Lukáts olyan igazi értelmiségiként közelít az irodalmi alkotásokhoz, aki nem elismétli a kanonizált ismereteket, hanem az olvasmányélmény alapján maga fejt föl a szálakat, maga tesz föl további kérdéseket. Aki nem elégszik meg az irodalomtörténeti kézikönyvekben föllelhető válaszokkal, hanem új és más látószögből

vizsgálódik. Hiszen az igazi értelmiségi a készen kapott válaszok helyett maga jár utána a dolgoknak.

A szerző a XX. századi magyar epika, a klasszikus magyar regényirodalom huszonhat ismert, híres alkotását mutatja be a könyvében a maga sajátos „civil értelmiségi” olvasatában. Kereken száz esztendő jeles alkotásairól szól, és egyben ad sajátos nézőpontú és mesélős stílusú körképet. Az első ismertetett könyv, Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című műve 1901-ben jelent meg, az időrendi sorban az utolsó, Szilágyi István regénye, a *Hollóidő* pedig 2001-ben látott napvilágot. Kétségtelen, hogy a száz év terméséből kiválasztott huszonhat mű semmiképp sem adhat még keskeny sávú metszetet sem az évszázad prózájáról, inkább a szerző érdeklődéséről árul el legtöbbet. Ugyanakkor a figyelmes olvasó számára mégis csak kirajzolódik egy fejlődésív, miközben rengeteg fontos vagy kevésbé fontos, de érdekes részletet tud meg száz év magyar íróiról és műveikről. Ráadásul a szerző olyan műveket mutat be, olyan alkotásokra reflektál, amelyek magukban hordozzák a XX. századi magyar élet – immár a múlt – lenyomatát. Persze nem történelmi regényekről van szó (bár akad közöttük az is), hanem olyan regényekről, amelyek textusában ott lüktet az embert próbáló XX. század, a kelet-közép-európai nyűgökkel terhes kor megviselt emberének arcása.

Lukáts János a kötet ajánlójában ezt írja: „Együtt olvasni jó, együtt töprengeni jó”. Igen, együtt olvasni, közösen töprengeni főleg azért jó, mert mindenkinek más a nézőpontja, mindenki másként viszonyul ugyanahhoz a kérdéshez, az eltérő kulturális háttéréből következően különféle nézeteket fogalmazhat meg ugyanarról. Lukáts pedig – mint civil olvasó – maga is sűrűn változtatja könyvében a nézőpontját, és mindenkor az éppen bemutatni kívánt alkotás tartalmához, keletkezésének körülményeihez, szereplőihöz, alkotójához igazított szemszögből elemez, kommentál, mesél és magyaráz. Például Tormay Cécile *A régi ház* című regényéről Thomas Mann *Buddenbrook háza* jut eszébe, azzal állítja párhuzamba. Ebből az összehasonlításból vonja le következtetését, miszerint a magyar íróknak szándéka ellenére sem sikerült igazi családragényt írnia. Ilyen szempontból érdektelen művében viszont nagyon megbízhatóan és plasztikusan ábrázolja az Ulwing család magyarországi beilleszkedését, így a fővárosi német famíliák elmagyarosodásáról ad képet. Mivel a regény alakjai vértelen papírfigurák, *A régi ház* inkább egy sajátos XIX. század végi társadalomtörténeti folyamat ábrázolata, semmint valódi regény.

Kós Károly *Varju nemzetsége* kapcsán a magyar társadalomban élő történelmi Erdély-képről szól, kiemelve, hogy a XX. század magyarsága az önálló erdélyi fellelkesedést mindig idealizálta, csakugyan afféle „tündérkertnek” tekintette. Kosztolányi Néro-regényéről szólva a marxista irodalomtörténet masszív hagyományait bírálja, ahogyan a véres költő alakjában ötven évig „a fasizmus előképét” fedezték föl. Lukáts János a néro-i „költő” fogalmát a mai médiaszemélyiség jegyeivel azonosítja. Szerinte Néro nem versszerzői értelemben volt költő, hanem mindenáron és hatásosan szerepelni akaró médiafigura volt, mondhatnánk, egy véreskezű „celeb”, aki folyton és minden áron a maga médiaportréját formálta. Néro tehát nem a fasiszta vezér előképe, hanem a minden mozdulatával a nyilvánosságnak szerepet játszó, a rivaldafényben folyvást önmagát alakító, a médiafelületet teljesen kitöltő pozór figuráját írja körül.

Ugyancsak eredeti értelmezését kapjuk Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regénye címszereplőjének. Szerinte Pacsirta „tisztaszívű zsarnok”, aki szigorú házi-cseléddé formálta önmagát, és aki saját babaházába zárta a szüleit is, hogy túlkoros kiskorúként zsarnokoskodják fölöttük. Pacsirta a szűk Vajkay családon kívül mindenkit elutasít, szerinte ami a házukon kívül esik, az mind rossz: rossz ember a hajdani udvarló, a vasúti tiszt, rossz emberekből áll a kisvárosi társaság, rossz a színház, rossz a vendéglő, rosszak a rokonok, nemkülönben apja hajdani barátai, a „párducok”. És amikor Pacsirta néhány napra elutazik, egyedül maradt szülei rádöbbennek, hogy „elfelejtettek saját lábukon járni.” És – mutat rá Lukáts szellemesen –, amikor a Vajkay házaspár beleveti magát a sárszegi életbe, csakugyan kiderül: Pacsirtának volt igaza, mert ez a kisvárosi világ csakugyan romlott, izléstelen, érzéketlen és ugyanolyan sivár, mint a csigaházba bezárt korábbi életük.

Tersánszky Józsi Jenő *A margarétás dal* című kisregényéről Lukáts így ír: „*A margarétás dal bizonyosan nem tartozik a XX. századi magyar irodalom alapművei közé. (...) Terjengős, felszínes, a nyelve pongyola, a cselekménye zavaros. A 'ponyva-gyanú' végig ott motoszkál bennünk, sőt néhol még bőbeszédűen túlírtnak is érezzük, ami pedig a ponyvától végképp elviselhetetlen. És valamiért mégis szívesen veszi kézbe az olvasó... Hogy van ez?*” Nos, Lukáts János éppen erre az ellentmondásra világít rá, azt fejteti meg kritikai írásában, hogy mégis miért jó és élvezetes olvasmány Tersánszky kisregénye. Németh László *Iszony* című regénye a rossz házasság regénye – írja Lukáts. Igen, ezt eddig is tudtuk. Csakhogy ő tovább megy, és megkérdi, milyen a rossz házasság? Mitől és mikor romlik el egy házasság? Van-e mércéje, foka a rossz házasságnak? Lehet, hogy mindössze egy rossz mondatról megy tönkre végképp egy párkapcsolat? Itt azonban nem egy házasság elromlásáról van szó, hanem arról – fejtegeti Lukáts –, hogy Kárász Nelli eleve alkalmatlan a házasságra. Hiszen Takaró Sanyi nem volt rossz ember, és ha nem Kárász Nellit veszi feleségül, boldogan élhetne, gyarapodó, jó gazda, tekintélyes ember, és főként nem ő rontotta el a házasságát, hanem Nelli veleszületett „iszonyodása”. Ez a sorsszerű adottság, a Nelli alkatában meglevő „ellenanyag” okozza férj és feleség örökös konfliktusát, a főszereplők közötti föloldhatatlan ellentmondást.

Krúdy Szindbád-történeteiről szólva Lukáts János siet kijelenteni: ő nem Krúdyrajongó; viszont elismeri, hogy Krúdy a női lélek legjobb magyar ismerője és ábrázolója. Krúdy nőalakjainak egyetlen hivatása van az életben, hogy a férfiak társai legyenek, az életben, a halálban, a szerelemben, az életüket meghatározó érzelmekben és hangulatokban.

Fekete István *Tüskeváráról* szólva elmondja, hogy a regénnyel kapcsolatban szokásosan emlegetett panteizmusnál sokkal fontosabb, hogy írója egyszerűen összefoglalta mindazt, amit gazdatisztként, vadászként, természetjáróként megtapasztalt és tudott a világról, és ehhez legalkalmasabb formául a vakációregény kínálkozott.

Ugyancsak az irodalomtörténeti hagyományokkal, kánonokkal szakító módon szól Bálint Tibor *Zokogó majom* című, a megjelenésekor nagy port fölvert regényéről. „*A szóözön ellenére sem látunk a figura lelkivilágának mélyére, vagy alig ismerjük meg mozgatórugóit. Kolozsvár történeti hangulatából, patinájából, értékeiből semmit meg nem ismerünk, a regény szereplői idegenként élnek a városban vagy peremrészein. Amiképpen nincs értelmi-érzelmi kapcsolatuk a nemzettel, a nyelvvel és a kultúrával, ugyanúgy nincs kapcsolatuk a városukkal sem*” – írja.

Lehet, hogy Bálint Tibor éppen ezt az ürességig semleges peremléletet akarta ábrázolni? – kérdezem én, ha már együttes olvasásra és a közös gondolkodásra hívott a szerző. Az elemzett művek sorát záró, Szilágyi István *Hollóidő* című regényéről szólva viszont Lukáts nem emlegeti föl a történet „téren és időn kívüliségét”. Viszont jelentőségét úgy summázza, hogy az nem más, mint a magyarság sorsában a történelmi okok miatt folyton jelenlévő félelem és szorongás esztétikai kivetülése. A magyar népben állandósult a veszélyeztetettség érzete, a magyarság folyton félt a barbárságtól, a pogányságtól – és éppenséggel Erdélyben a leginkább.

Lukáts János kötetének nem csak az a nagy érdeme, hogy a benne olvasható írások félúton vannak a pontosan elemző, illetve a reflexív kritikák között; nem csak a szemléletek, nézőpontok adott műhöz igazított váltakozása, de az is fokozza a könyv élményhatását, hogy szerzője csak úgy sziporkázik szellemes megjegyzéseivel, bonmot-jaival. Néhány példát ezekre is hadd hozzak! „*A nagy mű nem jelent feltétlenül hibátlan művet*” – jelenti ki az *Utazás a Balaton körül* kapcsán. Szellemes és tovább gondolásra érdemes meglátása, hogy a XX. századi magyar irodalom karakterét a protestáns írók és költők formálták erőteljesen: Ady, Szabó Dezső, Móricz, Németh László, Szabó Magda. Vagy idézni érdemes mondata: „*A Tersánszky-hősök erkölcsi normája nem a Tízparancsolatra épül*”. Aztán egy egészen aktualizálható megállapítása: „*A Vidravas természetesen regény, olyan történelmi regény, amelynek a történetisége sem Galgóczi Erzsébet (és Fock Jenő) évtizedéig nem fejeződött be, sem a rendszerváltozás után nem érezhetjük szellemét és következményeit okafogyottnak*”.

A XX. század magyar prózájából kiválasztott 26 mű és elemzésük sora természetesen nem reprezentálhatja az 1901 és 2001 közötti száz évet. De nem is ez állt a szerző szándékában, alkatától és e könyvétől mindenképp idegen is az áttekintés, az összegzés megfogalmazásának, egyfajta kanonizálásnak a szándéka. A kiszemelt művek nagyon is szubjektív válogatásra utalnak, hiszen például a 26 regényből öt Németh László alkotása, ez már eleve egyfajta felülreprezentáltságot mutat. Ugyancsak jelzés értékű, hogy hét erdélyi író műveiről szóló írások kaptak helyet a kötetben: Kós Károly, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Bánffy Miklós, Kemény János, Bálint Tibor, Szilágyi István (ha szülőhelye és újságírói pályája okán nem számítjuk ide nyolcadiknak Markovits Rodiont). Vagyis – vonhatjuk le a hevenyészett statisztikából a következtetést – Lukáts XX. századi magyar epikát befogó horizontján különös hely illeti meg Németh László prózáját és az erdélyi magyar literatúrát. Nyilván azért, mert mindkettőben a XX. század történelmi lenyomatait, palimpszeszt metszeteit véli fölfedezni.

Ha minden áron Lukáts János szerzői indítékai után kutakodunk, ha alkotói szándékait szeretnénk földeríteni, akkor arra is gyanakodhatunk, talán módszertani útmutatást óhajtott adni, miként lehet találó – egyszerre hiteles és szakszerű, ugyanakkor érdekesen reflexív, asszociatív – kritikát művelni. Amelyet egyaránt jellemez az alapos műismeret, a széles körű olvasottság – amit az együtt olvasásra hívott olvasójától is elvár –, illetve széles körű történelmi, kultúrhistoriai, művészeti tájékozottság, a képzettársításra és a továbbgondolásra való hajlam, a reflexiós képesség, a szellemesen csevegő stílus, a frappáns fordulatok használata. Nos, így, ez okból (is) keletkeztek ezek a valódi irodalomértőknek és „egyszerű olvasóknak” egyaránt

szóló csemegék. No, és a könyvtárosoknak sem éppen haszontalan: a szépirodalmi tájékoztató munkában kiválóan hasznosítható könyv.

Visszatérve a szakszerű kritika és a népszerűsítő célú könyvismertetés határmezsgyéjén levő műfaj kérdésére, megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom történetében szép hagyományai vannak a reflexív műismertetésnek. Legnagyszerűbb alkotója Szerb Antal volt, aki két nagymonográfiát is megalkotott ily módon, a magyar és a világirodalom történetét. De persze méltán említhetjük Babits Mihály európai irodalomtörténetét vagy akár Nemeskürty István monográfia-kísérletét (*Diák, írj magyar éneket*). Ily módon tehát Lukács János a XX. századi szellemtörténeti irodalomelemzés tradícióját követi, folytatja. E tekintetben is a művelt olvasók, tehát a könyvtárosok figyelmére érdemes a *Könyvekrül* című munkája.

(Lukács János: *Könyvekrül. A magyar próza magánolvasatban*. Pomáz, 2012. Kráter Műhely Egyesület, 172 p.)

Mezey László Miklós

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete
Helyismereti Könyvtárosok Szervezete
Kertész Gyula Emlékérmét

MÁNDLI GYULÁNAK,
a váci Katona Lajos Városi Könyvtár igazgatójának
ítélte
több mint húsz esztendőnyi, országos jelentőségű
helyismereti, helytörténeti munkásságáért.

A kitüntetettnek szívből gratulálunk!
